

Leonarda Dacewicz
Białystok

Antroponimia Tatarów w Wielkim Księstwie Litewskim w kontekście polskiej i wschodniosłowiańskiej kultury nazewniczej

Wielkie Księstwo Litewskie dzięki tolerancyjnej polityce wewnętrznej stało się azylem dla prześladowanych w różnych częściach Europy grup religijno-etnicznych, wśród których znaleźli się także przybywający ze Złotej Ordy i Krymu Tatarzy. Początki osadnictwa tatarskiego sięgają czasów księcia Witolda. Z różnych powodów (też jako jeńcy wojenni) przybywali oni w kolejnych stuleciach¹.

Tatarzy litewscy, jednolici pod względem religijnym, od początków osadnictwa byli zróżnicowani pod względem społecznym, ekonomicznym i prawnym. W opracowaniach historycznych poświęconych osadnictwu tatarskiemu w Wielkim Księstwie Litewskim wyodrębnia się cztery grupy osadników: Tatarów gospodarskich, Tatarów kozaków, Tatarów prywatnych i miejskich. Stojący najwyżej w hierarchii społecznej Tatarzy gospodarscy posiadali majątki ziemskie z nadania wielkiego księcia i mieli obowiązek pełnić służbę wojskową konno. Tatarzy kozacy, grupa uboższa, z tytułu posiadania ziemi miała obowiązek pełnić służbę wojskową pieszo. Status kozaków prywatnych, osiadłych w dobrach ziemskich magnatów litewskich, był podobny. Tatarzy, zamieszkujący w miastach trudnili się furmaństwem, garbarstwem, zajmowali się handlem końmi, uprawą warzyw, byli konowalami².

¹ L. Krawiec, *Zarys dziejów ludności tatarskiej w Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Tatarzy w Polsce*, nr. 19, Wilno 1936, s. 10; J. Sobczak, *Położenie prawne ludności tatarskiej w Wielkim Księstwie Litewskim*, Poznań 1984.

² G. Błaszczyk, *Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492–1569*, Poznań 2002, s. 231; P. Borawski, *Struktura społeczna Tatarów w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Acta Baltico-Slavica”, t. XIX, 1990, s. 316; L. Krawiec, op. cit.; J. Sobczak, op. cit.

Problem przynależności do stanu szlacheckiego, a nawet etnogeneza osadników tatarskich, była i jest przedmiotem polemik, np. J. Sobczak³ twierdzi, że „miano Tatarów nadane osiadłym na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego wyznawcom islamu jest błędne z punktu widzenia etnicznego”, W ścisłym etnicznym znaczeniu była to ludność mongolska i kipczacka. Z kolei zdaniem P. Borawskiego⁴, wpływ Mongołów i Kipczaków na etnogenezę Tatarów litewskich⁵ był stosunkowo niewielki. Byli oni potomkami plemion Złotej Ordy, o czym świadczą m.in. cechy językowe najstarszych zabytków literatury religijnej Tatarów litewskich. Złożoność etniczna (szczep mongolski, część plemion tureckich oraz sturczonej ludności Azji Środkowej, a także Powołża i stepów przyczarnomorskich), a co za tym idzie problemy językowe ludności tureckojęzycznej, która przybyła na ziemię Wielkiego Księstwa Litewskiego, spowodowała, że nazwa *Tatar* przestała być terminem etnicznym, a zaczęła funkcjonować jako termin polityczny.

Przynależność do stanu szlacheckiego tatarskiej elity, czyli Tatarów hospodarskich, zdaniem niektórych badaczy, może budzi wątpliwości, ponieważ nie posiadali oni podstawowego atrybutu tego stanu, czyli praw politycznych (udział w sejmach i sejmikach, piastowanie urzędów itd.). Niemniej jednak w świadomości Tatarów przetrwała tradycja przynależności do polskiego stanu szlacheckiego⁶.

Nie ma też pełnej zgodności co do języka i przyczyn jego utraty. Jak pisze L. Bednarczuk⁷, język, którym się posługiwali się Tatarzy litewscy, „z pochodzenia kipczacki, ale z czasem nasycony przez Krym wyrazami tureckimi (osmańskimi) i arabskimi”, wyszedł z użycia w XVI wieku. Tatarzy używali rozmaitych dialektów lub języków turkijskich i to, zdaniem Cz. Łapicza⁸, stanowi istotną przyczynę utraty języka. Wielość dialektów, czy też języków, zapewne wynikała stąd, że Tatarzy nie stanowili jednolitej etnicznie grupy. We wcześniejszych pracach zaistniał też pogląd, że służba w wojsku oraz „mieszane małżeństwa polskich Tatarów z chrześcijankami miejscowymi były główną przyczyną utraty języka”⁹.

³ J. Sobczak, op. cit., s. 4.

⁴ P. Borawski, op. cit., s. 313–314.

⁵ Na temat określenia *Tatarzy litewscy*, *Tatarzy litewsko-polscy* zob. Cz. Łapicz, *Tatarzy na rozdrożu kultur*, „Białostocczyzna”, nr 1, 1986, s. 9–13.

⁶ J. Sobczak, op. cit., s. 87; P. Borawski, A. Dubiński, *Tatarzy polscy. Dzieje, obrzędy, legendy, tradycje*, Warszawa 1986, s. 136.

⁷ L. Bednarczuk, *Stosunki etnolingwistyczne na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 22, s. 115.

⁸ Cz. Łapicz, op. cit., s. 9–13.

⁹ H. Seraja Szapszał, *O zatraceniu języka ojczystego przez Tatarów w Polsce*, „Rocznik Tatarski”, nr 1, 1932, s. 149.

Po przybyciu na ziemie litewskie osadnicy tatarscy, reprezentujący złożone i różnorodne dziedzictwo kulturowe Złotej Ordy, znaleźli się w całkiem odmiennym środowisku kulturowym, które w dodatku cechowało się niejednolitością charakterystyczną dla kultur obszarów granicznych. Był to styk kultury bałtyjskiej (Litwa), wschodniosłowiańskiej (Białoruś) i zachodniosłowiańskiej (Polska).

Stosunki etnolingwistyczne, które wytworzyły się na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego, L. Bednarczuk¹⁰ określił mianem swoistej *wspólnoty komunikatywnej*. U jej podstaw leżało pierwotne zróżnicowanie na obszar bałtycki i ruski oraz napływ ludności z Korony i państw ościennych. W niektórych pracach, jak zauważył L. Bednarczuk, w odniesieniu do sytuacji etnojęzykowej Wielkiego Księstwa Litewskiego używa się też określenia *wspólnota aproksymatywna* (niepełne, przejściowe zbliżenie języków), która odróżnia się od rodziny i ligi uboższym repertuarem językowym i czasowym charakterem, czyli w rezultacie rozpadem tej wspólnoty. Wspólnota ta wpłynęła na formowanie się języków używanych przez różne grupy etniczne.

Przedstawione wyżej czynniki polityczno-społeczne i etniczno-językowe (wspomniana wyżej wspólnota) nie pozostały bez wpływu na kształtujący się system antroponimiczny i stabilizację określonych typów nazwisk Tatarów litewsko-polskich na przestrzeni XVI–XVIII wieku.

Przedmiotem uwagi w niniejszym opracowaniu jest proces kształtowania się nazwisk tatarskich, struktura imion i nazwisk (charakterystyczne sufiksy) oraz udział polskiego i wschodniosłowiańskiego substratu językowego. Materiał badawczy został wyekscerpowany ze źródeł rękopiśmiennych i drukowanych uwzględniających lata 1520–1789 (zob. Źródła). Istnieje problem wiarygodności źródeł rękopiśmiennych, jak też drukowanych, w których przypadki błędnych lekcji nie należą do rzadkości. Przyczyny trudności w odczytywaniu rękopisów, w konsekwencji zaś potknięć i niedokładności w materiałach drukowanych, mogą być różne: imiona tatarskie w środowisku słowiańskim stanowiły swego rodzaju zjawisko „obce, egzotyczne”, występowały w obiegu ustnym, a więc podlegały zniekształceniom, podlegały też wpływom słowiańskim, zwłaszcza w zakresie tworzenia hipokorystyków (w przypadku niestarannego zapisu imion chrześcijańskich można domyślić się właściwego ich brzmienia, a w przypadku tatarskich – skala trudności jest większa, nawet dla onomastów-turkologów). Z tych też powodów wnioski mają ograniczony stopień prawdopodobieństwa.

¹⁰ L. Bednarczuk, op. cit., s. 109–110, 118.

Osiedlając się w Wielkim Księstwie Litewskim Tatarzy w naturalny sposób podporządkowywali się procesom społeczno-kulturowym tam zachodzącym. Procesy asymilacyjne objęły także sferę nazewnictwa. Chęć utożsamienia się ze społecznością zastaną, ciążenie ku stanowi szlacheckiemu, wyraziło się w przejmowaniu przez przybyszów ze Złotej Ordy nazwisk charakterystycznych dla szlachty polsko-litewsko-ruskiego pogranicza, na co w swoim czasie zwrócił uwagę S. Kryczyński¹¹.

Proces kształtowania się nazwisk tatarskich stanowił integralną część wspólnotowego procesu formowania się systemu antroponimicznego wszystkich zamieszkujących terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego (od początków osadnictwa i organizacji tego państwa) grup etnicznych. Procesy nazwiskotwórcze przebiegały w warunkach wzajemnego przenikania różnych elementów etnicznych i językowych, ale wiodącą rolę w kształtowaniu się nazwisk Tatarów odegrały języki słowiańskie i słowiańska kultura nazewnicza. Substrat tatarski sprowadzał się głównie do udziału licznych imion różnego pochodzenia (tatarskich, tureckich, arabskich, perskich), nielicznych orientalnych apelatywów w podstawach patronimików.

Analiza materiału źródłowego w układzie chronologicznym, czyli z uwzględnieniem kolejnych etapów kształtowania się systemu antroponimicznego, pozwala stwierdzić, że proces ten miał charakter ewolucyjny, co przejawia się, jak trafnie określił m.in. R. Mrózek, „...w chronologicznych nawarstwieniach składników systemowych: od pojedynczych nazw własnych (tzn. imion słowiańskich i chrześcijańskich... i innych w formie pełnej, skróconej lub derywowanej oraz nazw odapelatywnych z funkcją identyfikacyjną), poprzez tekstowe zestawienia imiennie-deskrypcyjne (tzn. imiona uzupełnione deskrypcjami jednostkowymi, najczęściej odmiejscowymi i patronimicznymi) i wykształcone z nich syntetyczne prototypy nazwisk patronimicznych i odmiejscowych z formalnymi wykładnikami odpowiednich relacji, do pełnej proprializacji przekształceń nazwiskotwórczych i stałości składników nazwiskowych w dwu- lub trzelementowych systemach słowiańskich”¹².

W XVI w. system antroponimiczny znajdował się na pewnym etapie rozwoju: w powszechnym użyciu były syntetyczne prototypy nazwisk patronimicznych i nazwisk odmiejscowych. W źródłach z tego okresu Tatarzy są identyfikowani przy pomocy imienia, np. *Hurasz* 74, *Machmet* y *Fursz*

¹¹ S. Kryczyński, *Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno-etnograficznej*, „Rocznik Tatarski”, nr 3, 1938, s. 138–139.

¹² R. Mrózek, *Antroponimia w systemie onimicznym*, [w:] *Antroponimia słowiańska. Prace onomastyczne* 35, Warszawa 1996, s. 239.

brat yego 70v, *Bochdan* 73 (1520 RT); князь *Анѣдрей* 109, князь *Ай-дарѣ* самѣ 111, *Стецѣ* самѣ 110, *Мустуна* самѣ 110 (1528 PWL); *Базарѣ* 1567 PWL 1171; dwóch imion (pojedyncze przykłady, w których drugie imię zapewne pełni funkcję patronimu), np. *Янѣ Давлетѣ* 1528 PWL 115, ...*Мухна Отамана* 1555 AGZS 13; sporadycznie występujących obok imienia nazw pełnionych funkcji, tytułów rodowych, np. *Russulan Marsalek* Tatarski 1520 RT 70, *Asbyrdey Trubacz* 1520, RT 73, князь *Иванѣ хоружий* Татарский 109, *Корѣсакѣ Вланѣ* 1528 PWL 111, *Adam Ulan*, *Furs Ulan* 1631 RDT 104, 111, oraz etnonimu, np. *татаринѣ Адначикѣ* 1555 AGZS 45, *Балдышѣ татаринѣ* 1558 AGZS 271.

W charakterze drugiego obok imienia elementu identyfikacyjnego w XVI w. bardzo często występowały patronimy, derywowane sufiksem *-icz/-owicz/-ewicz*, o czym zob. niżej, bowiem w tym miejscu więcej uwagi należy poświęcić imionom.

Odnutowane w źródłach imiona (również te w podstawach patronimów), zarówno chrześcijańskie, jak i tatarskie, charakteryzują się różnorodnością form, ponieważ stanowiły podstawowy element identyfikacyjny, np. *Abraham*, *Abraham*, *Obraham*, *Ibrahim*; *Alechno*, *Alichno*, *Olechno*; *Achmad*, *Achmed*, *Achmeć*, *Ochmet*; *Alej*, *Olej*; *Ajdar*, *Ojdar*; *Balzar*, *Bazor*, *Bozor*, *Bazer-ewicz*; *Milkoman*, *Milkuman*, *Mulkuman*; *Murtaza*, *Murtoza*; *Misuk*, *Masuk*; *Mucharem*, *Mucha*; *Mustafa*, *Mustopa*; *Obaz*, *Opaz*; *Ismail*, *Smail*; *Salimon*, *Solimon*, *Solomon*, *Sulejman* (Źródła: LD, PWL, RDT, RT).

Na uwagę zasługuje sygnalizowane przez H. Jankowskiego¹³ zjawisko współoddziaływania języka tatarskiego i języków słowiańskich sprowadzające się do istnienia w obu systemach onomastycznych podobnych lub wręcz takich samych przyrostków, występujących w imionach, np. *-asz* (*Abraš* 1528, *Bajraš* 1631), *-esz* (*Teleš* 1528), *-ysz* (*Satyš* 1520), *-sza* (*Selimša* 1591), *-czik* (*Asančik* 1528, *Adnačik* 1592), *uk/-czuk* (*Aziuk*, *Bojuk* 1528, *Dzanšuk* 1591, *Sunczuk* 1631), *-aj* (*Mamaj*), *-ej/-ij* (*Alej/Olij* 1528, 1631, *Berdej* 1528), *-ak* (*Asanak* 1528).

Zapisy źródłowe z XVI w. świadczą, że imiona w formach derywowanych cechowała w tym okresie wysoka frekwencja użycia. Powstawały drogą derywacji sufiksальной przy udziale licznych przyrostków. Oprócz wyżej wskazanych można wymienić inne, np. *-yk* (*Pietryk* 1528), *-ko* (*Adko*, *Danko*, *Isupko* 1528), *-o* (*Michno* 1528), *-ajło* (*Michajło* 1528), *-ula* (*Baziula*, *Macula* 1528), *-uta* (*Oziuta* 1528), *-yna* (*Jacyna* 1528).

¹³ H. Jankowski, *Nazwy osobowe Tatarów litewsko-polskich*, „Rocznik Tatarów Polskich”, nr 4, 1997, s. 84.

Trochę uwagi warto poświęcić imionom z sufiksem *-uk/-czuk* i *-ko*. Imiona tatarskie na *-uk*, odnotowane w źródłach z I połowy XVI w. uwiarygodniają hipotezę B. Lindert¹⁴ o turecko-tatarskim pochodzeniu tego sufiksu (np. turk. im. *Küçük* oznacza 'mały', zob. H. Jankowski, s. 70), który z biegiem czasu zadomowił się w zachodniej Rusi i na polsko-ruskim pograniczu, odznaczając się przy tym swoistą ekspansywnością, i zaczął być utożsamiany jako typowy formant o wschodniosłowiańskiej proveniencji. Pisała o tym, m.in. Z. Kurzowa¹⁵: „Przyrostek *-uk* występujący w polszczyźnie kresowej południowej i północnej jest pochodzenia ruskiego, w języku ukraińskim i białoruskim odznacza się dużą produktywnością w tworzeniu deminutywów pospolitych i własnych oraz w nazwach mieszkańców”. W przypadku XVI-wiecznych form imion tatarskich z elementem *-uk/-czuk*, moim zdaniem, nie można mówić o wpływie wschodniosłowiańskim. Były to rdzenne formy orientalne. Egzemplifikacja źródłowa wygląda następująco: *Сюнъчукъ* Инъдыновичъ 112, *Кочукъ* Тарасовичъ 112, *Сюнъдюкъ* Шатышовичъ 112, *Азюкъ* Менъкишовичъ 114, *Боюкъ* з братомъ 117, *Аинюкъ* Белековичъ 118 (PWL 1528); Татарин господарский повету Городенского *Аизюкъ* Михновичъ, ...Момута *Будукевича* 1555 99, ...*Масука* Курманчикевича 1556 109, ...*Мисюка* Курманчикевича 1557 163 (AGZS). Nieliczne egzemplifikacje znajdziemy w źródłach z I połowy XVII w., np. ...*Balzuku* Czyberdziewicz... 88, ...*Dzieszuku* *Sunczukiewicz*... 87, ...*Sunczuku* Kudakiewicz, ...*Sunczuku* Machmeciejewicz... 88, ...*Siunczuku* Dawidowicz... 108, Mucharem *Siunczukowicz* 116, ...Murtozie *Oziukiewicz*... 88, ...z Ismailem *Aldziukiewiczem* 99, ...*Obdziuku* Jełymowicz... 106, ...*Siejpukiem*... 116, *Odnaczuk* Bajraszewicz 116, *Januk* dym... 135 (RDT 1631).

Szczególną uwagę należy też zwrócić na udział niezwykle produktywnego słowiańskiego przyrostka *-ko* w zakresie tworzenia hipokorystycznych form imion, używanych przez Tatarów, np. *Stanko* Issacowicz 69, *Chasko* Bogdanowicz 69v, *Ivasko* Byk 70, *Syenko* Sobacowicz 70v, *Olisko* Asmanowicz 70v, *Nurko* Asburdzyeiewicz 72, *Maczko* Atamanow 74 (1520 RT); *Алейко* Абрагимовичъ 111, *Данко* 114, *Милько* Асановичъ 114, *Банько* а *Адко* сами 120, *Исунко* Тулатековичъ 120, *Банько* Сеньковичъ 119 (1528 PWL), *Тенешко* Михайловичъ 1570 ASZS 387, *Мажко* Dawidowicz, *Muško* Sfejdzinowicz RDT 1631 118.

¹⁴ B. Lindert, *Formanty -i/uk, -čuk w językach wschodniosłowiańskich*, „Z Polskich Studiów Slawistycznych”, IV, Warszawa 1972, s. 81–87.

¹⁵ Z. Kurzowa, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa–Kraków 1993, s. 122.

Imiona hipokorystyczne z sufiksem *-ko* przypisuje się przede wszystkim językowi ukraińskiemu¹⁶, ale też białoruskiemu¹⁷ lub ogólnie określa się, że jest to przyrostek ruskiej proveniencji¹⁸.

Poczynając od II połowy XVII w. źródła (uwzględnione w badaniach) nie notują w imiennictwie tatarskim form na *-uk*, jak też licznych hipokorystyków z sufiksem *-ko* i innych wyżej wymienionych. Przyczyny takiego stanu rzeczy należy upatrywać m.in. w odchodzeniu w kancelarii wielkosiążęcej od form hipokorystycznych na rzecz form uznanych zwyczajowo za oficjalne. Sufiks *-uk*, jak odnotowano wyżej, został przejęty przez imiennictwo wschodniosłowiańskie i był wówczas używany głównie w antroponimii chłopskiej¹⁹.

Pewną osobliwość stanowi imię utworzone charakterystycznym dla nazwisk słowiańskim sufiksem *-ski*: *Smolski* (< Ismail); poświadczenia źródłowe: *Smolski* Adamowicz, *Smolski* Radzipowicz 1683 RPT 319. Jako imię stanowiło podstawę patronimu: K Dawid *Smolskiewicz* 1683 RPT 323v, ale występowało też w funkcji nazwiska: Dawid *Smolski*, Eliasza *Smolski* 1683 RPT 321, 323.

Pierwszy etap tworzenia nazwisk Tatarów litewskich charakteryzuje się dominacją modelu wschodniosłowiańskiego, czyli patronimów na *-owicz*, później, w okresie zapoczątkowanej w XVI w. polonizacji, widoczny jest wpływ polski, o czym świadczy pojawienie się nazwisk na *-ski*. O wpływie wschodniosłowiańskim i roli polonizacji pisze m.in. Z. Kurzowa²⁰: „Ruszczyzna, która opanowała całe życie Litwy w dobie krystalizowania się państwa litewskiego, po pewnym, dłuższym okresie konkurencji z napływającą kulturą polską, ustąpiła jej i zeszała na dalszą pozycję”. W XVI–XVII w. proces polonizacji opanował całe społeczeństwo szlacheckie Wielkiego Księstwa Litewskiego w jego części ruskiej i litewskiej.

Postępująca polonizacja różnych warstw ludności, nie tylko napływowej lecz również autochtonicznej, miała wpływ na kształtujący się na tym obszarze system antroponimiczny. Przypuszcza się jednak, że początkowo

¹⁶ Z. Kurzowa, *Męskie imiona zdrobniałe i spieszczone w pieśniach ludu polskiego*, „Onomastica” XV, s. 234–281.

¹⁷ В. Лемцюгова, *Антропанімія І – Іменні*, [w:] *Слов'янська онімастыка. Енцыклапедыя*, red. E. Rzetelska-Feleszko, A. Cieślukowa, t. I, Warszawa–Kraków 2002, s. 339–347.

¹⁸ F. Czyżewski, S. Gala, *Zagadnienie pogranicza językowego na przykładzie nazwisk włodawskich*, [w:] *Systemy onomastyczne w słowiańskich gwarach mieszanych i przejściowych*, red. S. Warchoł, „Rozprawy Slawistyczne”, t. 7, Lublin 1993, s. 131.

¹⁹ L. Dacewicz, *Rola sufiksu -uk w kulturze nazewniczej Podlasia*, [w:] *Manuscula Linguistica honorem Aleksandrae Cieślukowa oblata*, Kraków 2006, s. 152–162.

²⁰ Z. Kurzowa, *Język polski Wileńszczyzny...*, s. 31, 34, 35.

nazwy tworzone na wzór słowiański były nadawane Tatarom przez władze administracyjne i wojskowe, bowiem Tatarzy w dokumentach prywatnych aż do końca XVIII w. nierzadko podpisywali się pismem arabskim używając patronimików na *-oglı*²¹.

Jednym z najbardziej znamienitych przejawów polonizacji nazwisk (w kontekście innych przejawów polonizacji życia społecznego, jakie miały miejsce w Wielkim Księstwie Litewskim) było odchodzenie od typowych dla antroponimii ruskiej patronimów lub prototypów nazwisk typu patronimicznego na *-owicz* i upowszechnianie się typowych dla antroponimii polskiej szlacheckich nazwisk z sufiksem *-ski*, tworzonych od nazw posiadłości. Tatarzy hospodarscy byli uważani za szlachtę, stąd też identyczne zjawisko można zaobserwować w procesie kształtowania się nazwisk tej grupy etnicznej.

Tak więc w antroponimii tatarskiej, jeśli chodzi o drugi obok imienia element identyfikacyjny, zdecydowanie dominowały formacje patronimiczne na *-owicz*, z biegiem czasu (XVII w.) pojawiły się nazwiska z sufiksem *-ski*, głównie odmiejscowe, ale też tworzone od imion. Były to, jak wiadomo, nazwiska charakterystyczne dla szlachty.

Identyfikacja Tatarów w uwzględnionych w tym opracowaniu materiałach źródłowych z XVI w. przy pomocy formacji patronimicznych była zjawiskiem naturalnym, bowiem stosowano takie formuły identyfikacyjne, jakie na danym obszarze były zwyczajowo przyjęte, tym bardziej, że używane w warstwie uprzywilejowanej. Egzemplifikacja źródłowa wygląda następująco: Chasko *Bogdanowicz* 69v, Bohdan *Czarcowicz* 71v, Voyko *Casimirowicz* 70, Kxanns Bochdan *Kildyarowicz* Marsalek 69v, Vasko *Ivaskowicz* 73v (1520, RT); Алейко *Абрагимовичъ* 111, Минко *Муступичъ* 111, Войко *Казимировичъ*, Богданъ *Уразовичъ* 112 (1528 PWL); ...князя Ахмета *Адаревича* 1555 AGZS 16; Богданъ *Калишевичъ* 1567 PWL 1171; Целимша *Яковичъ* 1591 AGZS 100, Якуб *Мусич* 1594 AGZS 182; Miłusz *Muchicz* 1631 RDT 126; K (kniaź) Achmiec *Tarasewicz* 322, Machmiec *Elaszewicz* 319v, Kniaz Mucharem *Radzipowicz* z Trok 319, Kniaz Mustafa *Aziulewicz* 321v (1683 RPT).

Nazwiska na *-ski* (od nazw miejscowości i od imion) pojawiają się w źródłach XVII-wiecznych i występują obok nadal dominujących formacji z sufiksem *-owicz*, np. Abraham *Kieński* 80, Aleksander *Korycki* Tatarzyn 110 (1631 RDT); ...urodzonemu Danielowi *Szabłowskiemu* rotmistrzowi naszemu tatarskiemu, ...Samuelowi *Romanowskiemu* – rotmistrzowi nasze-

²¹ H. Jankowski, op. cit., s. 65.

mu Tatarskiemu 1679 AWAK-5 360, 402; K (kniaź) Szaban *Bazarowski* 322v, K Suleyman *Sobolewski* 323, (1683 RPT); od imion: K Jozef *Aleiewski* 320, Mustafa *Baranowski* Rotmistrz 322v, K Bayram *Dynowski* z Reyz 323, Chasien *Smolski* 319 (1683 RPT).

Apelatywa słowiańskie w nazwiskach tatarskich występowały sporadycznie, np. *Sobacowicz*, *Sobackowicz* < wschl. *sobaka* ‘pies’ (Baskakow 37), *Lebiedź* < wschl. *lebieď* ‘łabędź’ (Baskakow 38), *Trubacz* < wschl. *trubacz* ‘trębacz’, *Sobolewicz* < pol. i wschlów. *Sobol* (< ap. *sobol*). Egzemplifikacja źródłowa: Lichusz *Sobackowicz* 70, Syenko *Sobacowicz* 70v, Iwan *Trubacz* 73v, *Sobolewicz*... 72 (1520, RT); K Mustafa *Szczerba* 1683 RPT 321. Apelatyw *byk* w antroponimach Ivasko *Byk* (1520 RT 70), Илчакънъ *Быкевичъ* (1528, PWL 113), zdaniem N. A. Baskakowa²² wywodzi się z języków tureckich.

W źródłach z XVI–XVII w. obok dwuczłonowych antroponimicznych występują trzelementowe formuły identyfikacyjne. Pojawianie się tego typu struktur wynikało z braku stabilizacji nazwisk i potrzeby dokładniejszej identyfikacji. Trzelementowe zestawienia identyfikacyjne były używane przez Polaków, Litwinów, Rusinów, tj. zarówno rdzennych mieszkańców Wielkiego Księstwa Litewskiego, jak również przez przybyśców – Tatarów (taki sposób identyfikacji stosowano głównie w obiegu administracyjnym).

Formułę imię i patronimikum cechowała niestabilność, dlatego stosowano dodatkowo trzeci element identyfikacyjny. W funkcji nazwiska w trzelementowym zestawieniu odnotowano następujące typy antroponimów: awonimika na *-owicz* i formacje na *-ski*²³, np. князь *Фурсъ Токтамышевичъ Кенский* 1565 ASZS 253, *Андрей Янугевичъ Коморовски* 1567 PWL 1172, *Исмаил Образимович Мулкуманович* 1591 AGZS 81, *Alej Achmeciewicz Romadanowicz* 1631 RDT 103, *Alej i Ismail Bohdanowicze Karzajewicze* 1631 RDT 117, *Chasień i Adam Murtozicze Safianowicze* 1631 RDT 126, *Roman Smailewicz Janczurycz* 1631 RDT 130, *Adam Mustaficz Baranowski* 1631 RDT 92, *Smail Achmeciewicz Kienski* 1631 RDT 96, *Dzianaj Paprocki Abdziulewicz* 1631 RDT 124, *Smail Jasiński Kulzimanowicz* 1631 RDT 83, K *Suleyman Mustaficz Guliński* Moła 1683 RPT 319v.

²² N. A. Baskakow, *Russkije familii tjurskogo proischożdenija*, Moskwa 1979, s. 37, 205.

²³ L. Dacewicz, *Trzelementowe zestawienia antroponimiczne w nazewnictwie szlacheckim dawnego polsko-litewsko-wschodniosłowiańskiego pogranicza*, „Onomastica” L, 2005, s. 316–317.

W XVIII w. utrwała się system dwuelementowy ze stabilną formą nazwiska, np. ...urodzonym *Macieiu Azulewiczu* – rotmistrzu chorągwi letkiej tatarskiej 1762 AWAK-5 398; ...*Benedykta Alexandrowicza*, ...*Dawida Lisowskiego*, rotmistrzów naszych tatarskich 1742 AWAK-5, 403; *Józef Bazarowski*, *Mustafa Michałowski*, *Aleksander Chalecki*, *Dawid Aleksandrowicz*, *Dawid Azulewicz*, *Aleksander Aldziukiewicz* (1789 LD, powiat grodzieński); *Bohdan Boryszewski*, *Mucha Aleksandrowicz* (1789 IJ 4, 7); obok dominujących struktur na *-ski* i *-owicz* sporadycznie spotykamy inne typy nazwisk, np. ...*Józefowi Bielakowi*, pułkownikowi naszemu tatarskiemu 1763 AWAK-5 400; *Abraham Łoś*, *Dawid Mucha* 1789 LD 376; (nazwisko *Bielak* pochodzi od turk. imienia *Belek* lub tat. *Büläk*²⁴, por. ...*Bielaku* Kazimierzowicz 1631 RDT 106, a nazwisko *Mucha* od im. *Mucha* < *Mucharem*)²⁵.

W Wielkim Księstwie Litewskim miało miejsce zjawisko unifikacji systemu antroponimicznego we wspomnianej wyżej wspólnocie komunikatywnej (lub aproksymatywnej). Ujmując rzecz najogólniej udział polskiej i wschodniosłowiańskiej kultury nazewniczej w kształtowaniu się nazwisk Tatarów litewsko-polskich można sprowadzić do następujących wniosków: a) wpływ ruski – to formacje typu patronimicznego na *-owicz*, obecność trzelementowych zestawień antroponimicznych, wschodniosłowiańskie imiona oraz hipokorystyczne formy imion derywowane wschodniosłowiańskimi sufiksami, b) wpływ polski – formacje odmiejscowe na *-ski*, stabilizacja dwuelementowych zestawień z urzędową formą imienia, udział polskich imion. Tak więc nazwiska używane w społeczności tatarskiej do dnia dzisiejszego ukształtowały się głównie na bazie polskich, wschodniosłowiańskich i tatarskich elementów antroponimicznych. W procesie formowania się wchodziły we wzajemne zależności, łączyły się ze sobą i uzupełniały tworząc charakterystyczny dla wschodniego pogranicza system nazewniczy.

Źródła

AGZS – *Aktovaja Kniga Grodnenskogo Zemskogo Suda*, [w:] *Akty izdavaemye Vilenskoju Archeografičeskoju Komissijeju* (dalej: AWAK), t. 21, Vilno 1894.

²⁴ H. Jankowski, op. cit., s. 69; A. V. Superanskaja (red.), *Spravocznik licnyx imen narodov RFSR*, Moskva 1979, s. 145.

²⁵ H. Jankowski, op. cit., s. 78.

- ASZS – *Aktovaja Kniga Słonimskiego Zemskiego Suda*, AWAK, t. 22. Vilno 1895.
- ALT – *Akty o litovskich Tatarax*, AWAK, t. 31, Vilno 1906.
- AWAK-5 – AWAK, t. 5, Wilno 1871.
- IJ – *Inwentarz Janowa z 1789 r.*, Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Minsku, F. 1928, op. 1 nr 261, k. 4–7.
- LD – *Lustracja dymów w ziemskich dobrach i stołowych J. K. Mci ekonomicznych w powiecie grodzieńskim znajdujących się oraz ludności obojej płci przez kommissarzów konstytucyjną 1789 roku wyznaczonych uczyniona*, Archiwum Historyczne Litwy, DA – 4056, k. 6v, 29, 31, 32, 32v, 41–42v, 44v, 45v, 50, 97 [J. Wiśniewski, *Osadnictwo tatarskie w Sokółskim i na północnym Podlasiu*, „Rocznik Białostocki”, t. XVI, 1989, s. 372–375].
- PWL – *Perepisi wojska Litowskago, Knigi publicznyx del*, otдел pervyj, cz. 3, *Russkaja Istoričeskaja Biblioteka*, t. 33, Petrograd 1915 (1528, 1567 r.).
- RDT – P. Borawski, W. Sienkiewicz, T. Wasilewski, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 r. – sumariusz i wypisy*, „Acta Baltico-Slavica”, t. XX, 1989, s. 58–135.
- RT – *Regestru[m] Tartaroru[m]...1520*, AGAD, ASK, dział 86, Archiwum Wojskowe, syg. 8, k. 69–74. [J. Tyszkiewicz, *Rejestr chorągwi tatarskich walczących w wojnie polsko-krzyżackiej 1519–1520 roku*, (w:) *Zapiski Historyczne*, t. III, 1988, z. 1–2, s. 85–99].

Skróty

- ap. – apelatyw
- Baskakow – N. A. Baskakow, *Russkije familii tjurskogo proischożdenija*, Moskva 1979.
- im. – imię
- pol. – polski
- tat. – tatarski
- turk. – turkijski
- wschsl. – wschodniosłowiański

THE PROCESS OF SHAPING TATAR ANTHROPNOMY
IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA
IN CONTEXT OF POLISH AND EAST SLAVIC ONOMASTIC CULTURE

S U M M A R Y

Owing to its tolerant domestic policy, the Grand Duchy of Lithuania had become an asylum for various religious-ethnic groups persecuted in various parts of Europe, including the Golden Horde and Crimean Tatars. The beginnings of Tatar settlement date back to Vytautas' times (the turn of the 14th century). Entering the community of the Grand Duchy of Lithuania, the Tatars conformed to sociocultural processes which the community was undergoing at the time. An integral part of the processes was, among others, the process of shaping the anthroponymic system. The first stage of shaping Tatar last names was characterized by domination of the East Slavic model, i.e. patronymic structures *-owicz/-ewicz*. When in the 16th century the entire nobility of the Grand Duchy of Lithuania was exposed to Polonization, toponymic formations with the suffix *-ski* began to appear and stabilize.

It is worth pointing to a phenomenon of interaction (particularly in the 16th and 17th century anthroponymy) between the Tatar language and Slavic languages, which came down to the occurrence of similar or identical suffixes in Tatar first names (e.g. *-asz*, *-esz*, *-ysz*, *-sza*, *-aj*, *-ej*, *-ak*, *-czuk*) as well as the presence of numerous hypocorisms (mainly in the 16th century) formed by the East Slavic suffix *-ko* (e.g. *Alejko*, *Isupko*, *Nurko*).